

ПРАДПРЫЕМСТВЫ МАНУФАКТУРНАГА І ФАБРЫЧНА-ЗАВАДСКОГА ТЫПУ Ё ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX ст.

Л.Э. Пракаповіч, г. Мінск

Параўноўваючы колькасць прадпрыемстваў мануфактурнага і фабрычна-завадскога тыпу, бачым, што абодва былі дастаткова рэдкай з'явай у другой палове XIX ст. У 60–70-х гг. XIX ст. былі знойдзены звесткі аб працы 78 ману-

фактур і прыкладна 29 фабрык і заводаў, дзе працавала 3736 чалавек і выраблялася прадукцыі на 2,3 млн руб. [1, с. 70–71]. На мануфактурах жа працавала 4983 чалавекі, але з-за больш нізкай прадукцыйнасці працы сума вытворчасці складала прыблізна тая ж 2,2 млн руб. Канцэнтрацыя фабрычна-завадскіх рабочых была значна вышэй – каля 129 чалавек у сярэднім на прадпрыемства [1, с. 70–71], у той час як на мануфактуры сярэдніх памераў працавала толькі 63.

За два апошнія дзесяцігоддзі XIX ст. колькасць фабрык і заводаў неверагодна павялічваецца – з 29 да 484 адзінак, але асноўны колькасць прырост адбываецца ў апошнія гады стагоддзя. Так, у адным толькі 1900 г. было зачынена 242 фабрыкі ці заводы [1, с. 76]. Такая ж тэндэнцыя прасочваецца і для мануфактурнай вытворчасці: колькасць прасочваецца з 78 у 1861–1870 гг. да 296 у 1880–1895 гг. [2, с. 76].

Цікавым з’яўляецца паказчык сярэдняй колькасці рабочых на прадпрыемствах. Так, канцэнтрацыя рабочых на фабрыках і заводах знізілася да 52 чалавек, у той час як на прадпрыемствах мануфактурнага тыпу зніжэнне адбылося да 43 рабочых у перыяд з 1880 па 1895 г. Падзенне паказчыка сярэдняй колькасці рабочых у фабрычна-завадской вытворчасці адбылося з-за з’яўлення ў апошнія гады XIX ст. адносна вялікай колькасці прабных вытворчых адзінак, што паўплывала на гэтую лічбу.

Што тычыцца галіновага размеркавання, то мануфактуры пераўзыходзілі фабрычна-завадскую вытворчасць у галіне працоўцы валакністых рэчаў, дзе мелася 97 прадпрыемстваў з 501 рабочымі, супраць 22 фабрык з 3026 рабочымі [2, с. 77]. Такія ж суадносіны былі ў галіне па вытворчасці паперы і вырабаў з яе, дзе фабрык было толькі 14 з 1118 рабочымі, а мануфактур – 63 з 4087 рабочымі. У гарбарнай, шкляной, тэкстільнай прамысловасці, галіне працоўцы мінеральных выкапняў безумоўна перавага была на баку мануфактуры.

Прыблізна роўны паказчыкі мелі прадпрыемствы абодвух тыпаў вытворчасці ў лесахімічнай і дрэвапрацоўчай галіне: мануфактур было 97 з 5378 рабочымі, а фабрык і заводаў – 123 з 4282 рабочымі.

У такіх галінах прамысловасці, як мукамольная, металапрацоўчая, машынабудавальніцкая і інш., пераважала машынная індустрыя. Напрыклад, вінакурарства, пиварняў і спіртавышчальных прадпрыемстваў, што мелі паравыя кацёл і рухавік, было ажно 169, а працавала там 1874 чалавек [3], у гэты ж час вінакурных мануфактур было толькі 45, і працавала там крыху больш за тысячу чалавек.

Калі разглядаць размеркаванне мануфактурнай і фабрычнай вытворчасцей па тыпах населеных пунктаў, то трэба адзначыць даволі нязначны ўзровень развіцця абодвух у беларускіх мястэчках. Прычынамі былі ўсё той жа недахоп сродкаў у мястэчкі і купцоў пераважна яўрэскага паходжання і высокая канкурэнцыя з боку дробнатаварнай вытворчасці і мясцовых рамеснікаў. Таму фабрык і заводаў у мястэчках было нават удвая менш, чым мануфактур, толькі – 52 прадпрыемствы [1, с. 70–71].

Гарадская фабрычна-завадская прамысловасць у другой палове XIX ст. была прадстаўлена ўсяго толькі 129 прадпрыемствамі, але ў гарадах канцэнтравалася больш за палову ўсіх фабрычна-завадскіх рабочых (54,6 %) [1, с. 70–71]. Па апошнім паказчыку даныя амаль што супадаюць з доляй гарадскіх рабочых, занятых на мануфактурах, – прыблізна 52 %. Трэба заўважыць, што пераважная большасць прадпрыемстваў мануфактурнага тыпу знаходзілася ў гарадах, а значна менш – у сельскіх населеных пунктах. Фабрычна-завадская вытворчасць маюць іншую сітуацыю: больш як 300 прадпрыемстваў пабудавана ў сельскай мясцовасці і толькі 129 – у гарадах. Таму сярэдняя колькасць рабочых на гарадскіх фабрыках значна пераўзыходзіла сярэдняю колькасць рабочых на гарадскіх мануфактурах.

Значныя адрозненні фабрыкі ад мануфактуры ў размераванні прадпрыемстваў паміж гарадскімі і сельскімі населенымі пунктамі тлумачыцца галіновай структурай абодвух. Фабрычны тып вытворчасці пераважаў у вінакурнай і мукамольнай галінах, значная колькасць прадпрыемстваў мелася ў лесахіміі і дрэваапрацоўцы, што амаль цалкам знаходзілася ў сяле. З другога боку, мануфактуры пераважалі ў папяровай, тытунёвай, гарбарнай галінах і ў апрацоўцы мінеральных выкапняў, што ў большай ступені былі сканцэнтраваны ў буйных прамысловых цэнтрах.

Такім чынам, па колькасці прадпрыемстваў і рабочых мануфактурная вытворчасць пераўзыходзіла фабрычна-завадскую ў 60–70-я гг. XIX ст., у канцы стагоддзя паказчыкі абодвух тыпаў вытворчасці былі прыблізна роўнымі. Рухавікі і паравыя катлы дазвалялі дасягнуць большай прадукцыйнасці працы на фабрычна-завадскіх прадпрыемствах, а таму сума вытворчасці апошніх пераўзыходзіла суму вытворчасці мануфактур на працягу ўсяго перыяду: спачатку на некалькі працэнтаў, а ў канцы – у некалькі разоў. Большая частка прадпрыемстваў фабрычна-завадскай вытворчасці знаходзілася ў сельскай мясцовасці, мануфактуры – у гарадах, але больш чым палова фабрычна-завадскіх рабочых усё ж працавала ў гарадах.

Літаратура і крыніцы

1. *Пракаповіч Л.* Становленне і развіццё фабрычна-завадскай прамысловасці ў Беларусі ў XIX ст. / Л. Пракаповіч. – Мінск: БГПУ, 2010. – 156 с.
2. *Башмакоў А.А.* Мануфактурная вытворчасць і яе роля ў сацыяльна-эканамічным развіцці Беларусі. 1861–1914 гг.: дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02 / А.А. Башмакоў. – Мінск, 2009. – 214 с.
3. *Абезгауз З.Е.* Развіццё прамысловасці і фарміраванне пролетарыята Беларусі ў другой паловіне XIX стагоддзя / З.Е. Абезгауз. – Мінск: Наўка і тэхніка, 1971. – 179 с.; Дакументы і матэрыялы па гісторыі Беларусі: у 3 т. / Акад. навук БССР, Ін-т гісторыі; пад рэд. Н.М. Нікольскага [і інш.]. – Мінск: Выд-ва Акад. навук БССР, 1940. – Т. 2: 1772–1903 гг. – 938 с.; Спісок фабрык і завадоў Еўрапейскай Расіі. – СПб., 1903; Указатель фабрик и заводов Европейской России / сост.: П.А. Орлов, С.Г. Буданов. – 3-е изд. – СПб., 1894.